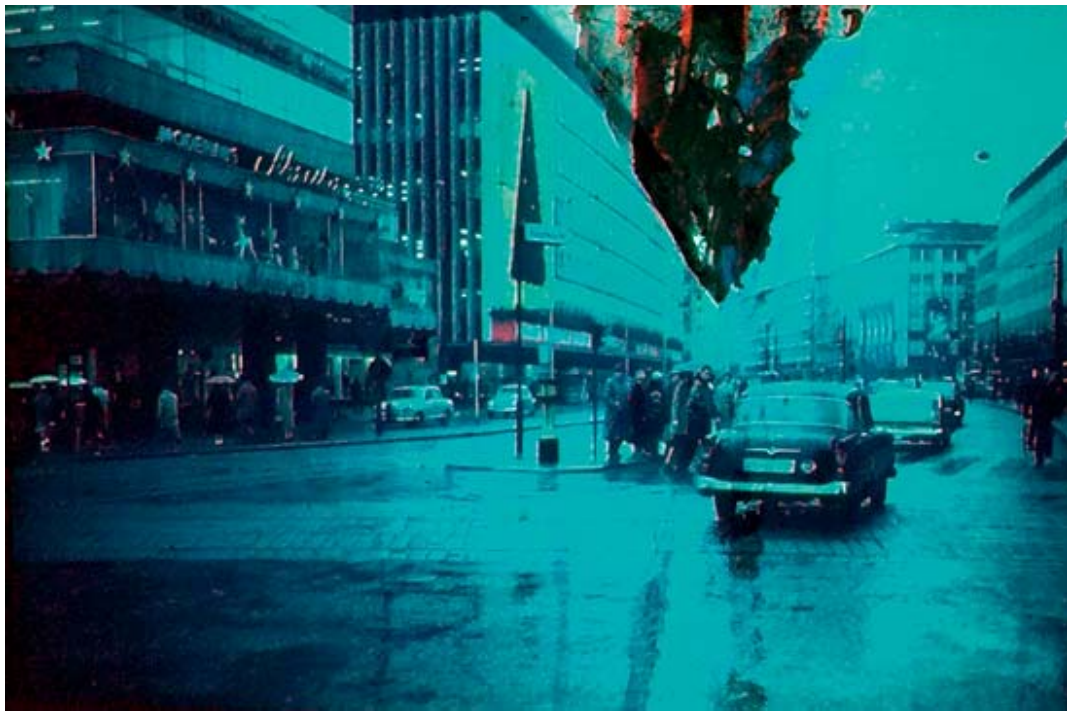

Έρ ε ι σ μ α / Ereisma

ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

*Περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας
του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*

*Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History,
Department of History and Ethnology*

Τεύχος 2 / Issue 2

Δεκέμβριος 2021 / December 2021

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
DEMOCRITUS UNIVERSITY OF THRACE

ISSN: 2732-6195

© Απαγορεύεται κάθε αναπαραγωγή του υλικού του περιοδικού χωρίς την αναφορά στον συγγραφέα, τον τίτλο του άρθρου και το τεύχος καθώς και τις σελίδες του περιοδικού *Έρεισμα για την Ιστορία*.

© Any reference to the content of the articles of the journal should state the writer, the title of the article and the issue number and pages of the journal *Ereisma for History*.

Εικόνα εξωφύλλου © **Φιόνα Μουζακίτη** | Cover photo © **Fiona Mouzakiti**, *Oblivion*, 34x25, μικτή τεχνική, lightbox.

Ευχαριστούμε την Φιόνα Μουζακίτη για την παραχώρηση του έργου του εξωφύλλου.

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA *για την Ιστορία* Ετήσιο επιστημονικό περιοδικό του Εργαστηρίου Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Ιστορικής Εκπαίδευσης του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης • **Διεύθυνση έκδοσης**: Αθηνά Συριάτου • **Επιστημονική επιτροπή**: Ελπίδα Βόγλη, Βασίλης Δαλκαβούκης, Βασιλική Κράββα, Ελεονώρα Ναξίδου, Άγγελος Παληκίδης, Κυριάκος Σγουρόπουλος, Αθηνά Συριάτου, Παναγιώτα Τζιβάρα, Γιώργος Τσιγάρας, Νικόλαος Χρύσης • **Επιτροπή έκδοσης**: Σπύρος Κακουριώτης, Κρυσταλλία Μαρκάκη, Αθηνά Συριάτου, Κατερίνα Τσέκου • **Επικοινωνία**: Π. Τσαλδάρη 1, 69 100, Κομοτηνή | asyriato@he.duth.gr • **ISSN**: 2732-6195

ΕΡΕΙΣΜΑ/EREISMA *for History* Annual Journal of the Laboratory of Modern and Contemporary History and Historical Education of the Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace • **Editor in Chief**: Athena Syriatou • **Editorial Committee**: Nikolaos Chrissis, Vassilis Dalkavoukis, Vassiliki Kravva, Eleonora Naxidou, Angelos Palikidis, Kyriakos Sgouropoulos, Athena Syriatou, Giorgos Tsigaras, Panagiota Tzivara, Elpida Vogli • **Issue Editors**: Spyros Kakouriotis, Krystallia Markaki, Athena Syriatou, Katerina Tsekou • **Contact**: 1, P. Tsaldari, 69 100, Komotini | asyriato@he.duth.gr • **ISSN**: 2732-6195

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / TABLE OF CONTENTS

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΙΛΤΖΑΝΙΔΟΥ, Γυναικείες δωρεές σε ναούς της υστεροβυζαντινής περιόδου: Παραδείγματα από τη βυζαντινή Λακωνία.....	7
ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΡΗΣ, Βρετανοί αποικιακοί αξιωματούχοι στην Αίγυπτο μετά το 1882: Συμβιβασμοί και μεταρρυθμιστικά οράματα.....	23
ΕΥΣΤΑΘΙΑ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Ιστορικές αποτυπώσεις και εθνικές αναπαραστάσεις στον λόγο λογοτεχνικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων: Η περίπτωση των <i>Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων</i> της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1923).....	31
ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΚΟΥΡΙΩΤΗΣ, Η προσφυγική κρίση της δεκαετίας του 1930 μέσα από το παράδειγμα της Γαλλίας.....	44
ΑΝΝΑ ΜΠΑΤΖΕΛΗ, Το Ολοκαύτωμα στις υπό βουλγαρική κατοχή περιοχές της Γιουγκοσλαβίας και της Ελλάδας (1941-1943).....	61
ΜΑΡΙΑ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ, Αναπαραστάσεις πολέμου, δημόσια γλυπτική και το βλέμμα των μαθητών. Η περίπτωση της Καβάλας.....	75
ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Παίζοντας με την Ιστορία: Τα σύγχρονα επιτραπέζια παιχνίδια ως φορείς δημόσιας ιστορίας. Θερμοί και ψυχροί πόλεμοι, προβληματικές αποτυπώσεις και πολιτική ατζέντα.....	85
ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΤΟΡΤΟΜΑΝΗ, Sakis Gekas, <i>Xenocracy</i>	100
ΑΝΝΑ ΠΑΛΗΚΙΔΟΥ, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, <i>Ανεπιθύμητο παρελθόν</i>	104
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ/ABSTRACTS.....	108

*Αναπαραστάσεις πολέμου, δημόσια γλυπτική και το βλέμμα των μαθητών
Η περίπτωση της Καβάλας*

Μαρία Στυλιανού

Δρ Επιστημών Αγωγής, μεταδιδακτορική ερευνήτρια ΤΠΕ/ΔΠΘ

Εισαγωγή

Μια πτυχή της δημόσιας ιστορίας στην Ελλάδα είναι οι υλικές αποτυπώσεις του πολέμου και του πλαισίου μνημόνευσής του σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, όπως στην παρούσα μελέτη περίπτωσης, που αφορά την Καβάλα. Οι εκδοχές της δημόσιας γλυπτικής αποτυπώνουν τον κυρίαρχο λόγο για την ιστορία, η οποία εν πολλοίς στον δημόσιο χώρο αποτυπώνεται ως ιστορία των πολεμικών αναμετρήσεων του έθνους.¹ Έτσι, στους τόπους μνήμης συναντά κανείς τις υλικές αναπαραστάσεις των δύο παγκοσμίων πολέμων, με τα μνημεία των πεσόντων, καθώς και των περιφερειακών στρατιωτικών αναμετρήσεων, όπως ο πόλεμος της ανεξαρτησίας (1821-1830), οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος στη Μικρά Ασία (1919-1922).

Οι κοινωνίες θυμούνται τις πολεμικές συγκρούσεις, τις νίκες και τις ήττες, προκειμένου, αφενός, να εξυμνήσουν τη γενναιότητα και την αυτοθυσία των μελών τους και, αφετέρου, να υπενθυμίσουν την καταστροφή και την απώλεια. Λειτουργεί το δίπολο της ηρωικής και της τραυματικής μνήμης. Στο πλαίσιο αυτό μας απασχολούν ερωτήματα που αφορούν τη συλλογική μνήμη και τους συμβολισμούς της.²

Διερευνώντας τα παραπάνω ερωτήματα αξιοποιείται αρχαιακό και πρωτογενές υλικό (ΓΑΚ Καβάλας, αρχείο ημερήσιου τοπικού τύπου), καθώς και υλικό που συγκεντρώθηκε από τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων από μαθητές και μαθήτριες Λυκείων της πόλης της Καβάλας, τον Απρίλιο του 2019.³ Οι μαθητές, όταν ρωτήθηκαν σχετικά, αναγνώρισαν στους πρωταγωνιστές του πολέμου τους ανθρώπους που χάρη σ' αυτούς υπάρχει ελληνικό κράτος και ελεύθερος πολιτικός βίος.

¹ Γιάννης Γιαννιτσιώτης, «Ο Άρης Βελουχιώτης επιστρέφει στη Λαμία: Χωρικές διαμάχες γύρω από έναν μνημονικό τόπο» στο Κώστας Γιαννακόπουλος - Γιάννης Γιαννιτσιώτης, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αλεξάνδρεια - Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 2010, σ. 267-314, εδώ σ. 308-310.

² J. Assmann, *Η πολιτισμική μνήμη. Γραφή, ανάμνηση και πολιτική ταυτότητα στους πρώιμους ανώτερους πολιτισμούς*, μτφρ. Δ. Παναγιωτόπουλος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2017, σ. 26-28.

³ Πρόκειται για δομημένα ερωτηματολόγια με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου, τα οποία συμπληρώθηκαν από τους μαθητές ανώνυμα στις σχολικές τους τάξεις και με την επίβλεψη των καθηγητριών του μαθήματος της Ιστορίας. Στην έρευνα συμμετείχαν 84 μαθητές και μαθήτριες από 3 Λύκεια της πόλης, 45 κορίτσια και 37 αγόρια (2 δεν δήλωσαν γένος). Ως προς την ηλικία, συμμετείχαν 34 δεκαπεντάχρονοι/ες, 27 δεκαεξάχρονοι/ες, 17 δεκαεπτάχρονοι/ες και 5 δεκαοχτάχρονοι/ες (1 δεν δήλωσε ηλικία).

Θεωρητικό πλαίσιο

Η μνήμη, τις τελευταίες δεκαετίες, επανακάμπτει ισχυρή στη δημόσια ζωή, ως συστατικό στοιχείο του τρόπου που ζούμε, και εμπεριέχει τη σχέση μας με το παρελθόν.⁴ Ο χώρος, ως κάτι μη στατικό, ενσωματώνει με υλικούς όρους τις εμπειρίες και τις επιδιώξεις της κοινότητας, ως εκδοχές του ιστορικού χρόνου και κατ' επέκταση της ιστορικής αφήγησης.⁵ Εδώ ακριβώς συναντούμε τα μνημεία, τα οποία συνδέονται, ως επί το πλείστον, με τις ανάγκες και τις προτεραιότητες του εθνικού κράτους και την επιδίωξή του να αναπαράγει τη μονιμότητα, τη διαχρονικότητα και τον εγκωμιαστικό χαρακτήρα της επίσημης ιστορίας.⁶

Τα μνημεία λειτουργούν ως πρίσματα διαδοχικών ιστορικών και πολιτικών πλαισίων, αφού μετέχουν σε τρεις χρόνους, τον χρόνο του ιστορικού γεγονότος ή προσώπου που αναπαριστάνεται, τον χρόνο που το μνημείο συλλαμβάνεται ως ιδέα και κατασκευάζεται, και τον χρόνο που κάθε φορά υποβάλλεται σε ερμηνεία και δημόσια συζήτηση από το κοινό.

Η αναπαράσταση της δημόσιας μνήμης στην πόλη υπηρετεί την παραδοσιακή εκδοχή της δημόσιας γλυπτικής, η οποία «αναπολεί» και αναπαράγει ηρωικές και ένδοξες στιγμές του παρελθόντος, επενδύοντας και εδραιώνοντας τη διεκδίκηση του δημόσιου χώρου ως φορέα μνήμης, σταθερότητας και ακινησίας.⁷

Είναι χαρακτηριστικές οι απαντήσεις των μαθητών που αφορούν τη μνήμη και τη λειτουργία της (μοιρασμένες απαντήσεις: 26 μαθητές τα θεωρούν νεκρά, ενώ 27 από αυτούς ζωντανά). Στην πρώτη ομάδα συναντούμε απόψεις που θεωρούν τα μνημεία «μόνο ως διακοσμητικά», «μόνο σαν στολίδια της πόλης», εξαιτίας «της έλλειψης ιστορικών γνώσεων αλλά και της απομάκρυνσης των πολιτών από τη γνήσια [sic] παιδεία». Στη δεύτερη ομάδα, οι μαθητές αιτιολογούν την πίστη τους στη μνημονική λειτουργία των μνημείων ως εξής: «γιατί (τα μνημεία) είναι εκεί να μας θυμίζουν ότι κάποια πράγματα για να μπορούμε εμείς να τα απολαμβάνουμε, κάποιοι πολέμησαν και σκοτώθηκαν», «τα μνημεία είναι ζωντανά λόγω όλων αυτών των επιτυχιών που πραγματοποίησαν» (προφανώς οι απεικονιζόμενοι), «πρέπει να υπάρχουν για να μην ξεχνάμε το παρελθόν».

α. Η κυρίαρχη αφήγηση για τον πόλεμο (Ο πόλεμος ως συνήθως)

Στο παράδειγμα της Καβάλας, ο πόλεμος είναι παρών ως πλαίσιο της δημόσιας γλυπτικής, μεταξύ άλλων, στα δύο ηρώα της πόλης προς τιμήν των πεσόντων, στις προτομές των αγωνιστών του 1821, στην προτομή του ανθυπολοχαγού Κρίτωνα Κονσουλίδη, που έπεσε στο αλβανικό μέτωπο, και στον ανδριάντα του Ακρίτα του Πόντου.

Η παρουσία του πολέμου ως προϋπόθεσης ύπαρξης και διατήρησης του έθνους και της

⁴ Serge Noiret - Thomas Chauvin, «Internationalizing Public History», στο James B. Gardner - Paula Hamilton, *The Oxford Handbook of Public History*, New York: Oxford University Press, 2017, σ. 27-29· Αντώνης Λιάκος, «Τι είναι “μνήμη”»;» στο Ν. Παπαδημητρίου - Άρ. Αναγνωστόπουλος, *Το παρελθόν στο παρόν. Μνήμη, ιστορία και αρχαιότητα στη σύγχρονη Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2017, σ. 32-44· Χριστίνα Κουλούρη, «Το αμόνι της ιστορικής μνήμης: Συγκρότηση και σύγκρουση», στο Παπαδημητρίου - Αναγνωστόπουλος, *ό.π.*, σ. 45-63.

⁵ Reinhart Koselleck, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, transl. K. Tribe, New York: Columbia University Press, 2004, σ. 258-259.

⁶ Paul Ricoeur, *Η μνήμη, η ιστορία, η λήθη*, μτφρ. Ξ. Κομνηνός, Ίνδικτος, Αθήνα 2013, σ. 451, 458.

⁷ Ελέανα Γιαλούρη, «Η δυναμική των μνημείων: Αναζητήσεις στο πεδίο της μνήμης και της λήθης», στο Γιαννακόπουλος - Γιαννιτσιώτης, *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη*, *ό.π.*, σ. 349-380, *εδώ* σ. 357.

συγκρότησης εθνικού κράτους είναι κυρίαρχο στοιχείο στις απαντήσεις των μαθητών και μαθητριών, που αφορούν τους μνημονικούς τόπους και την αναγκαιότητα της ιστορικής μνήμης και συνείδησης.

Ο πόλεμος, λοιπόν, και οι πρωταγωνιστές του, όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, του οποίου η προτομή είναι η πλέον αναγνωρίσιμη από τα παιδιά (33 απαντήσεις) και εξέχουσα σε σημασία, τιμώνται και μνημονεύονται γιατί, σύμφωνα με τα λόγια τους, τα μνημεία «τα θεωρούν όλα ιδιαίτερα τιμητικά και μας θυμίζουν την καταγωγή μας και τους ανθρώπους που θυσιάστηκαν για να είμαστε εμείς σήμερα όπως είμαστε». Κάποιοι μαθητές θα πρόσθεταν «μνημεία άλλων πολεμιστών για να καταλάβουμε πως όλοι οι πόλεμοι που έγιναν, έγιναν για σοβαρούς λόγους», «θα πρόσθετα και άλλους ήρωες της ιστορίας μας, διότι θα ήταν καλό να τους τιμάμε όλους όσους αγωνίστηκαν για μας».

Η ανάγκη να γνωρίσουν την ιστορία του τόπου τους –ως επί το πλείστον τη στρατιωτική ιστορία και τα πολεμικά κατορθώματα– τονίζεται σε πολλά ερωτηματολόγια μαθητών. Τα παιδιά θέλουν να θυμούνται «τα σημαντικότερα γεγονότα της πόλης [τους], διότι δεν θα ήμασταν ελεύθεροι», επικαλούμενα ενίοτε τον φόβο εξάλειψης του ελεύθερου πολιτικού ή εθνικού βίου ή ένα δυστοπικό μέλλον, «διότι αν δεν είχε συμβεί αυτό το γεγονός (Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί πόλεμοι), μπορεί μέχρι τώρα να ήμασταν Βουλγαρία», «μπορεί να ζούσα σε άθλιες συνθήκες ή να μην είχα γεννηθεί», «είναι κάτι πολύ σημαντικό για όλους, αφού αλλιώς θα ήμασταν σκλαβωμένοι», «διότι μου έδωσε το δικαίωμα της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας», αναγνωρίζοντας ως αποκλειστική αιτία του ελεύθερου πολιτικού βίου τον πόλεμο και τη στρατιωτική νίκη και υπερτονίζοντας την αξία της στρατιωτικής ιστορίας.

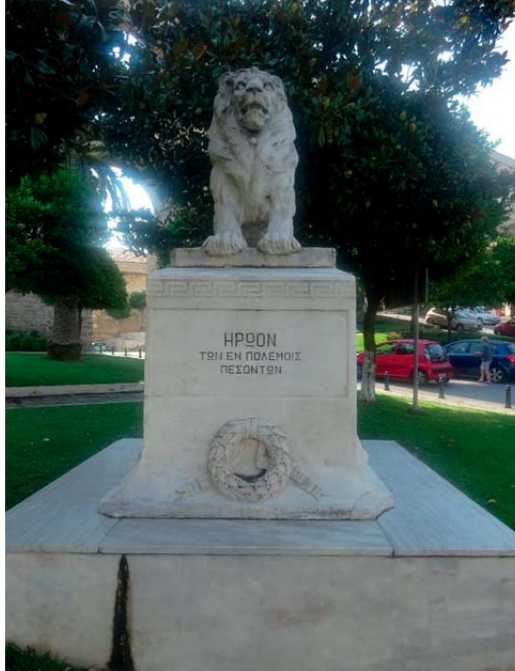

Το λιοντάρι (Ηρώο), πλατεία Δημαρχείου, δεκαετία 1950 (ΓΑΚ Καβάλας, Ιδιωτικό αρχείο)

Φαίνεται, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι οι πεσόντες είναι η παρουσία του παρελθόντος στο παρόν, καθώς με αυτόν τον τρόπο οι νεκροί υπέρ της πατρίδας είναι μονίμως παρόντες και «ζωντανοί».⁸ Αυτό, άλλωστε, επιβεβαιώνει και η επιγραφή «Η Ελλάς ξαναζή»

⁸ Assmann, *ό.π.*, σ. 31-33.

στη βάση του πρώτου ηρώου της πόλης. Ανεγέρθηκε το 1923 με σκοπό να τιμήσει τους πεσόντες Καβαλιώτες στον Μικρασιατικό και στους Βαλκανικούς πολέμους και εγκαινιάστηκε το 1924, επί δημαρχίας Δημητρίου Μοσχοπουλίδη. Τα συμβολικά στοιχεία, όπως το λιοντάρι, τα δάφνινα στεφάνια, οι μαϊάνδροι, ανάγονται στην αρχαιότητα και υπηρετούν την ιστορική συνέχεια του εθνικού αφηγήματος.

Το λιοντάρι σήμερα, Καμάρες

Το λιοντάρι, ως σύμβολο δύναμης και κυριαρχίας, παραπέμπει στην αποφασιστικότητα και την ισχύ του έθνους, που πολεμά για να επιβιώσει, επιβεβαιώνει τις νίκες και τις επιτυχίες. Επιβάλλεται με τον όγκο του και τη μυϊκή του δύναμη, ενεργοποιεί το φαντασιακό της κοινότητας, εμπνέοντας δέος και θαυμασμό στον θεατή.

Το άγαλμα της Νίκης, νέο Ηρώο, σήμερα

Τη μνημονική λειτουργία του Ηρώου επιβεβαιώνουν αρκετοί μαθητές και μαθήτριες (9 απαντήσεις): Θαυμάζουν το Ηρώο, γιατί «ο τρόπος που αποτυπώνεται η στάση του λιονταριού είναι εμβληματική», «το λιοντάρι με τους νεκρούς δείχνει τη δύναμη, την προσπάθεια και την ανδρεία τους».

Το δεύτερο Ηρώο, ανάγλυφο

Το δεύτερο Ηρώο, το οποίο εγκαινιάζεται το 1970, απαρτίζεται από ένα χάλκινο άγαλμα Νίκης και ένα μαρμάρινο ανάγλυφο. Το άγαλμα της Νίκης, μοτίβο και κοινός τόπος της αρχαίας ελληνικής τέχνης, φιλοτεχνημένο από τον γλύπτη Γιάννη Παρμακέλη, προστατεύεται από χαμηλούς πεσσούς και αλυσίδα, υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα και την ιερότητα του χώρου. Όταν ρωτήθηκαν οι μαθητές γι' αυτό, οι περισσότεροι το αναγνώρισαν ως άγαλμα της Ελευθερίας, «σύμβολο απελευθέρωσης και επαναστατικότητας» ή «αφιερωμένο στους αγωνιστές της πατρίδας».

«Ο πεσών», ανάγλυφο, νέο Ηρώο

Στο βάθος του χώρου εκτείνεται το λευκό μαρμάρινο ανάγλυφο που αναφέρεται στους πολεμικούς αγώνες των Ελλήνων, από την αρχαιότητα μέχρι τον ελληνο-ιταλικό πόλεμο 1940-1941, αποτυπώνοντας με τρόπο εύλωτο το σχήμα της αδιάλειπτης εθνικής συνέχειας.⁹ Το ανάγλυφο αναπτύσσεται σε ένα μαρμάρινο στηθαίο, το οποίο διαιρείται σε τρία

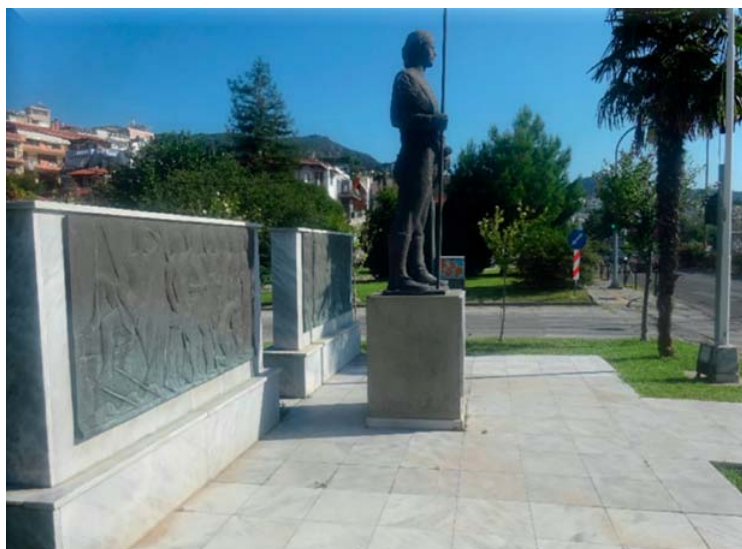
⁹ Βασίλης Δαλκαβούκης - Κατερίνα Τσέκου, «Χτίζοντας τη δημόσια ιστορία στον χώρο: Η περίπτωση των

τμήματα. Το κεντρικό τμήμα αναπαριστά τη συμβολική μορφή ενός πληγωμένου μαχητή, ο οποίος θυμίζει αρχαιοελληνικό κούρο. Δεξιά του είναι οι τρεις «Μοίρες» της λαϊκής μυθοπλασίας –και της αρχαιοελληνικής μυθολογίας– κομίζουσες μύρα, και από πάνω η «Δόξα» που τον στεφανώνει.

Το δεύτερο τμήμα αναπαριστά τον μακρινό κόσμο των Μαραθονομάχων, των βυζαντινών πολεμιστών και των αγωνιστών του 1821, σε συνεχή πομπή, που προσφέρουν δάφνες στον πληγωμένο μαχητή, υπόμνηση του τριμερούς σχήματος της εθνικής ιστοριογραφίας (αρχαιότητα, Βυζάντιο, νεότερη Ελλάδα). Στο πάνω μέρος βρίσκεται η επιγραφή: ΠΡΟΜΑΧΩΝ ΜΕΜΝΗΣΟ (να θυμάσαι τους προγόνους που πολέμησαν), επισημαίνοντας τον ηθικό και διδακτικό χαρακτήρα του μνημείου. Στην κορυφή απεικονίζεται γυναικεία μορφή, ίσως η Ελλάδα, η οποία πλαισιώνεται από πολεμιστές, και φέρει στο χέρι της μινιατούρα πλοίου, σαφής υπόμνηση της ελληνικής ναυτοσύνης. Το μνημείο διδάσκει, παρέχει πρότυπα, παραδειγματίζει τους νεότερους. Η σύνθεση συμπληρώνεται με το σύμβολο του σταυρού, παραπέμποντας στο ιδεολόγημα του ελληνοχριστιανισμού.

Το τρίτο τμήμα αναπαριστά τους Μακεδονομάχους και τους πολεμιστές του 1940 και φέρει την επιγραφή: ΑΜΕΣ ΔΕ Γ' ΕΣΣΟΜΕΘΑ ΠΟΛΛΩ ΚΑΡΡΟΝΕΣ, που μεταφράζεται: «Εμείς θα γίνουμε πολύ καλύτεροί σας» και προέρχεται από τον όρκο - υπόσχεση των νέων της αρχαίας Σπάρτης προς τους παλαιότερους, ότι τα δικά τους κατορθώματα θα επισκίαζαν αυτά των προγόνων. Η εξιδανικευμένη αναπαράσταση του πολέμου υπηρετεί την ανάγκη επιβίωσης του έθνους.

Η παραπάνω διαπίστωση ενισχύεται και από τις απαντήσεις των μαθητών και μαθητριών, στις οποίες κυριαρχούν «θαυμασμός για τους προγόνους», «περηφάνια και αγάπη για τον τόπο», «δέος βλέποντας το ανάστημα του σπουδαίου ήρωα», αλλά και «συγκίνηση για τις αδικοχαμένες τότε ζωές των αγωνιστών».

Ο Ακρίτας του Πόντου, ανάγλυφο με αρχαίους πολεμιστές

Η υπόμνηση του πολέμου και των συνεπειών του αφορά και το μνημείο που είναι αφιερωμένο στον ποντιακό ελληνισμό, και είναι γνωστό ως ο «Ακρίτας του Πόντου». Το συγκε-

μνημείων της Κομοτηνής», στο Α. Ανδρέου κ.ά. (επιμ.), *Η δημόσια ιστορία στην Ελλάδα: Χρήσεις και καταχρήσεις της Ιστορίας*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 115-131, εδώ σ. 122.

κριμένο μνημείο αποτελείται από ολόσωμο μπρούντζινο ανδριάντα, ο οποίος παριστάνει αυστηρή ανδρική μορφή, που φοράει ποντιακή ενδυμασία, με χαρακτηριστικό το κάλυμμα της κεφαλής. Ο άνδρας φέρει στο ένα χέρι δόρυ, παραπέμποντας στην πολεμική εμπειρία και ετοιμότητα –αλλά και στην αρχαιότητα– και στο άλλο δρεπάνι και δεμάτι με στάχια, συμβολίζοντας την ειρηνική ζωή, αναφορά στην ιστορία των Ποντίων και τη συμβολή τους τόσο στις ένοπλες αναμετρήσεις του έθνους όσο και στην ειρηνική αποκατάσταση και αναδημιουργία.

Η ρεαλιστική απεικόνιση του Ακρίτα αναπαράγει την κυρίαρχη έμφυλη εθνικιστική αντίληψη περί ηρωισμού και αντοχής μέσα στον χρόνο. Στο βάθρο, όπου είναι τοποθετημένος, διαβάζουμε το εγκώμιο: «Αιώνιο σύμβολο αρετής, πολέμαρχος στον πόλεμο και εργάτης στην ειρήνη. Ακρίτας κάστρον έκτιζεν, Ακρίτας περιβόλιν», εγκωμιαστική

Ο Ακρίτας του Πόντου, ανάγλυφο με αρχαίους πολεμιστές

αναφορά στο πλαίσιο της ηρωικής και εξιδανικευτικής αναπαράστασης της εθνικής και εθνοτοπικής αυτοεικόνας. Στο ίδιο σημείο, ο επισκέπτης πληροφορείται ότι το μνημείο ανήγειρε η Ένωση Ποντίων Σπουδαστών και ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έκανε τα επίσημα εγκαίνιά του, ένδειξη της εμπλοκής της κοινότητας στα θέματα ιστορικής μνήμης και διευθέτησης του δημόσιου χώρου.

Δεξιά και αριστερά του ανδριάντα βρίσκονται τοποθετημένα δύο μπρούντζινα ανάγλυφα, από τα οποία το ένα απεικονίζει αρχαίους Έλληνες πολεμιστές με περικεφαλαίες, δόρατα και ασπίδες, προκειμένου να τονιστεί η μακρόχρονη παρουσία Ελλήνων στην περιοχή του Πόντου, καθώς και η διαχρονικότητα της πολεμικής αρετής των Ελλήνων, συνδέοντας τον Πόντιο ακρίτα πολεμιστή με τους αρχαίους Έλληνες οπλίτες.

Από την άλλη μεριά, αναπτύσσεται το δεύτερο ανάγλυφο, στο οποίο παρατάσσονται σε πομπή, κυρίως γυναικόπαιδα, τα οποία βρίσκονται σε κίνηση, σε αναχώρηση, σαφής αναφορά στη μεγάλη έξοδο των Ελλήνων από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο, γυναίκες με τα παιδιά στην αγκαλιά, άνθρωποι με τους μπόγους τους στην πλάτη και με ευκρινές το σύμβολο του σταυρού, ως σημείο παρηγορητικό αλλά και δηλωτικό της ταυτότητάς τους.

Επομένως, η συμπερίληψη αυτή αφορά ήρωες και θύματα, ανδρείους και κατατρεγμένους, όμως σε κάθε περίπτωση εξιδανικευμένους, όπως ορίζει η ηρωική, ιδεαλιστική και ρομαντική εκδοχή της κυρίαρχης ιστορικής αφήγησης και της δημόσιας ιστορίας αλλά και η διαχείριση του συλλογικού τραύματος.¹⁰

β. Η διαφοροποιημένη μνήμη του πολέμου (Ο πόλεμος αλλιώς)

Εντοπίζει κανείς, ωστόσο, διαφοροποιήσεις ως προς την κυρίαρχη αφήγηση, στις περιπτώσεις δύο αγαλμάτων, του Μωχάμετ Άλυ και του Στρατιώτη των Βαλκανικών Πολέμων.

Ο έφιππος ανδριάντας του Μωχάμετ Άλυ, χερσόνησος της Παναγίας, 1955 (ΓΑΚ Καβάλας)

Στις 7 Δεκεμβρίου 1949 και μετά από πολύχρονη καθυστέρηση, έγιναν τα εγκαίνια του έφιππου ανδριάντα του Μωχάμετ Άλυ, ιδρυτή της αιγυπτιακής δυναστείας, ο οποίος γεννήθηκε στην Καβάλα και υπηρέτησε στον οθωμανικό στρατό. Το έργο είχε ήδη δρομολογηθεί από τις αρχές της δεκαετίας του 1930, με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση των ελληνικών κοινοτήτων της Αιγύπτου, ωστόσο οι συγκυρίες καθυστέρησαν την παράδοση και την τοποθέτησή του στη χερσόνησο της Παναγίας.

Πρόκειται για γλυπτό υψηλής καλλιτεχνικής αξίας, φιλοτεχνημένο από τον σημαντικό γλύπτη Κωνσταντίνο Δημητριάδη. Απεικονίζει τη φιγούρα του στρατηλάτη αντιβασιλέα της Αιγύπτου σε στιγμή απόσυρσης από τον πόλεμο, παρά την εντυπωσιακή, ρωμαλέα και ηρωική αποτύπωση, καθώς το σπαθί αποσύρεται και με μια εντυπωσιακή κίνηση μπαίνει στη θήκη του. Ο Μωχάμετ Άλυ επιστρέφει στη γενέτειρά του για να ξεκουραστεί.¹¹

¹⁰ A. Dirk Moses, «Πώς και γιατί η χρήση και η κατάχρηση της ιστορίας είναι αναπότρεπτη, αναπόφευκτη και ανεκτίμητη για τη δημόσια ζωή», μτφρ. Μ. Δουκάκη - Ελ. Πασχαλούδη, στο Ανδρέου κ.ά. (επιμ.), *ό.π.*, σ. 27-48, εδώ σ. 33-34.

¹¹ Λίλα Θεοδορίδου-Σωτηρίου - Σαπφώ Αγγελούδη-Ζαρκάδα, «Το χρονικό της διαμόρφωσης της πλατείας του Μωχάμετ Άλυ στην Παναγία Καβάλας», στο *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα - Η Καβάλα και το Αιγαίο. Ιστορία - Τέχνη - Πολιτισμός. Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών, 15-18 Σεπτεμβρίου 2005*, επιμέλεια: Ν. Ρουδομέτωφ, τόμ. Γ', Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας, Καβάλα 2007, σ. 113-138, εδώ σ. 115-116.

Ο στρατιώτης των Βαλκανικών Πολέμων

Σε κεντρικό σημείο της πόλης, απέναντι από την πλατεία Ελευθερίας, βρίσκεται το άγαλμα του στρατιώτη των Βαλκανικών Πολέμων, παραπέμποντας στις στρατιωτικές επιχειρήσεις για την απελευθέρωση της πόλης από τους Βουλγάρους το 1913. Το άγαλμα αυτό παραπέμπει μάλλον σε μια αντιηρωική και συμπαθή εκδοχή των απλών πεζικάριων που συμμετείχαν στην πολεμική προσπάθεια των αρχών του 20ού αιώνα, παρά σε μια τυπική αναπαράσταση του εξιδανικευμένου πολεμιστή. Το συγκεκριμένο άγαλμα επανατοποθετήθηκε στον δημόσιο χώρο το 2016, επί δημαρχίας Δήμητρας Τσανάκα.

Απεικονίζει έναν οπλίτη του πεζικού, με πλήρη εξάρτυση και οπλισμό της εποχής εκείνης, το όπλο του, το σακίδιο εκστρατείας, το κράνος του, με τρόπο απλό και συνάμα οικείο. Το άγαλμα δεν βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση, είτε ως προς το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένο, καθώς ο χρόνος και οι ταλαιπωρίες που υπέστη είναι εμφανείς σήμερα, είτε ως προς το γεγονός ότι λείπει το κάτω μέρος του, όπου κανονικά θα υπήρχαν τα πόδια, και γι' αυτό προστατεύεται μέσα σε γυάλινη προθήκη. Ενδέχεται, είτε η επιλογή και η απόδοση του θέματος είτε η κακή κατάσταση του αγάλματος, να οδηγεί έναν μαθητή να θεωρεί σπουδαίο το μνημείο, «γιατί αποδίδει τη σκληρότητα του πολέμου», παρατήρηση όχι συνηθισμένη σε σχέση με τον πόλεμο ως βασικό στοιχείο του εθνικού αφηγήματος.

Η δήμαρχος, η οποία –ειρήσθω εν παρόδω– ανήκει στη συντηρητική παράταξη, σε ομιλία της υπενθυμίζει τις περιπέτειες του αγάλματος, το οποίο τοποθετήθηκε εξ αρχής το 1938 στην τότε πλατεία Φουάτ (σημερινή κεντρική πλατεία) ως «απόδοση τιμής στον ένδοξο Έλληνα στρατιώτη των Βαλκανικών Πολέμων».¹² Ακολούθως καταστράφηκε από

¹² Εφημερίδα *7^η Μέρα*, 27.6.2016. Η δήμαρχος εκφώνησε την ομιλία αυτή, προς τιμήν των πεσόντων στους Βαλκανικούς Πολέμους, στις 26 Ιουνίου 2016, ημέρα της επετείου απελευθέρωσης της πόλης από τους Βουλγάρους. Αυτή η ημέρα επιλέχθηκε από τη δημοτική αρχή για να επανατοποθετηθεί το άγαλμα του

τις βουλγαρικές δυνάμεις κατοχής της περιόδου 1941-1944, ενώ τμήματά του βρέθηκαν αργότερα, το 1955 και το 1967. Ωστόσο, ποτέ μέχρι πρόσφατα δεν προχώρησε η αποκατάστασή του, έστω και μερική, διότι κάποια τμήματά του δεν ανευρέθησαν ποτέ.

Η δημοτική αρχή προχώρησε στην αποκατάσταση και επανατοποθέτησή του, επιθυμώντας να αποτίσει φόρο τιμής στον Έλληνα στρατιώτη μιας κρίσιμης ιστορικής περιόδου με αλληπάλληλες στρατιωτικές αναμετρήσεις και σοβαρές περιπέτειες για την Ελλάδα (1912-1922), με στόχο την ενίσχυση του εθνικού αισθήματος. Κι αυτό σε μια χρονική περίοδο που το θέμα για την ονομασία της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (σημερινή Βόρεια Μακεδονία) προκαλούσε εντάσεις στη δημόσια συζήτηση, ενώ και η μνήμη της εξόντωσης των Εβραίων της πόλης δίχαζε την κοινή γνώμη. Ωστόσο, η ίδια η απεικόνιση του στρατιώτη μάλλον εμπνέει αντιπολεμικά και αντηρωικά αισθήματα και όχι την επιδιωκόμενη εθνική έξαρση και αντιπαράθεση με τους κατά καιρούς αντιπάλους της χώρας.

Συμπεράσματα

Η διάταξη των μνημονικών τόπων στην πόλη και ο τρόπος αναπαράστασης μορφών και συμβόλων κινείται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο που συνάδει με αυτό της κυρίαρχης αφήγησης για το παρελθόν και την ιστορία. Το σκηνικό της μνήμης συγκροτούν οι συμβολικές ημερομηνίες της εθνικής αφήγησης, οι μορφές που ανήκουν στη στρατιωτική ιστορία και συνδέονται με τις πολεμικές αναμετρήσεις του έθνους. Οι απεικονίσεις αυτές έχουν έντονα έμφυλα χαρακτηριστικά, είναι κυρίως άνδρες και ήρωες, και συνεπώς ενισχύουν την παραδοσιακή και ηρωική αναπαράσταση του παρελθόντος.

Με αυτόν τον τρόπο, η διαχείριση της μνήμης εξακολουθεί να βασίζεται σε μια οπτική που είναι παρελθοντολογική, ανακλητική, δηλαδή κοιτάει κυρίως προς τα πίσω, με την έννοια να ξαναθυμηθούμε το παρελθόν, κυρίως το τραυματικό, να μην το ξεχάσουμε, οπτική συναισθηματική, καθώς εστιάζει σε πολέμους, διώξεις, ήρωες και θύματα, με κυρίαρχη τη θέση του άνδρα πολεμιστή, της πολεμικής αρετής, της γενναιότητας και της αυτοθυσίας, των εθνικών θριάμβων και συμφορών, των συμβολισμών της δύναμης και της νίκης που συνδέονται με τις στρατιωτικές επιτυχίες. Είναι εμφανής η διαίωσιση των αντιλήψεων αυτών και η συντήρηση των στερεοτύπων στον δημόσιο χώρο και στην πρόσληψη του παρελθόντος από τα νεότερα μέλη της κοινότητας, τους έφηβους μαθητές και μαθήτριες, όπως αυτές αποτυπώνονται στις απαντήσεις τους.

στρατιώτη των Βαλκανικών Πολέμων δίπλα από την πλατεία Κρίτωνος Κονσουλίδη και κοντά στην κεντρική πλατεία της πόλης.